

OTA-ONANING PSIXOLOGIK MADANIYATI VA UNING BOLA SHAXSINING SHAKLLANISHIGA TA'SIRI

MUSINOVA NOZIRA MIRJADJANOVNA

Buxoro davlat universiteti psixologiya fanlari

bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Psixologiya kafedrası o'qituvchisi.

Annotatsiya. Maqolada ota-onaning psixologik madaniyati va uning bola shaxsining shakllanishiga ta'siri, psixologik iqlimning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari majmui, ustun va barqaror psixologik kayfiyati, munosabatlarning tabiati kabi omillar ta'sirida shakllanishiga asoslangan metodikalardan foydalanishga oid tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: bola, oila, shaxs, ijtimoiylashuv, oilaviy hayot, xulq-atvor, sharqona odob, qadriyat, psixologik iqlim, ishontirish, taqlid, ziddiyat

Har bir inson hayoti oiladan boshlanadi. Bola dunyoga kelgan ilk kunidanoq ota-onasining mehriga, g'amxo'rligiga, e'tiboriga muhtoj bo'ladi. Ota-ona nafaqat bola jismoniy sog'lig'i, balki uning ruhiy holati va shaxsiy kamolotiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois ota-onaning psixologik madaniyati bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim o'rin tutadi. Bu madaniyat ota-onaning o'z his-tuyg'ularini boshqara olishi, bolaga sog'lom munosabatda bo'lishi, emotsional muvozanatni saqlab qolish qobiliyati orqali namoyon bo'ladi.

Bugungi kunda jamiyatda yuzaga kelayotgan ijtimoiy muammolarning ko'pi oiladagi sog'lom muhit yetishmasligi bilan bog'liq. Farzand tarbiyasiga mas'ul bo'lgan ota-onalarning psixologik madaniyati past bo'lsa, bu bola ruhiy holatiga, o'ziga bo'lgan ishonchiga, atrofdagi dunyoni qabul qilishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun mazkur maqolada aynan ota-onaning psixologik madaniyati nima ekanligi va u bola shaxsining shakllanishiga qanday ta'sir qilishi tahlil qilinadi.

Psixologik madaniyat tushunchasi va uning tarkibiy qismlari

Psixologik madaniyat — bu shaxsning oʻzining va boshqalarning ruhiy holatini tushuna olishi, boshqara olishi, emotsional muvozanatni saqlashi, muammoli vaziyatlarda toʻgʻri qaror chiqarishi kabi koʻnikmalar majmuasidir. Ota-onalar uchun bu madaniyat quyidagi elementlarni oʻz ichiga oladi:

- Emotsional savodxonlik — bolaning his-tuygʻularini toʻgʻri tushunish, uni ayblamasdan tinglay olish;
- Kommunikativ madaniyat — bolaga mehr bilan murojaat qilish, tanqiddan koʻra tushuntirishni afzal koʻrish;
- Stressni boshqarish — asabiylashgan holatda bolani jazolamaslik, sabr bilan yondashish;
- Oʻz-oʻzini tahlil qilish — ota-onaning oʻz xatti-harakatlarini tahlil qilishi, farzandiga qanday taʼsir koʻrsatayotganini anglay olishi.

Bu koʻnikmalar mavjud boʻlsa, oila muhitida sogʻlom psixologik atmosfera vujudga keladi. Bu esa bolaning oʻzini xavfsiz, tushunilgan va qadrlangan deb his qilishiga sabab boʻladi.

Aytish joizki oilaning ijobiy psixologik iqlimi taʼsiri natijasi oila aʼzosi (bola, oʻquvchi)ning oʻzini oʻzi his qilishida ifodalanadi. Bu oʻz navbatida oʻzining saʼi-harakat va faoliyatidan unga nisbatan vujudga kelgan muomala va munosabatdan himoyalanganligining nechogʻlik kafolatlanganligidan va undan qoniqishi orqali ichki va tashqi psixik muvozanatga erishishida ifodalanadi. Bular uning emotsional xissiy qoniqishini belgilaydi.

Maʼlumki, ijobiy yuqori darajadagi psixologik iqlim bola shaxsini boshqalar taʼsirida barkamol bulib shakllanishida qudratli vosita sifatida xizmat qila oladi. Psixologik iqlim ikkita bosh omil jamiyatning ijtimoiy psixologik holati va oiladagi mikroijtimoiy shart-sharoitlar ostida roʻyobga chiqadi.

Jamiyatning ijtimoiy-psixologik holati (sharoiti) insonga nisbatan muomala munosabat, qadriyat va qonunlarda belgilangan talablar, imkoniyatlar sharoitlarda o'z ifodasini topgan bo'lsa, oiladagi mikroijtimoiy sharoitlar oilada huquqiy status, mehnat taqsimoti, ekologik sharoit, qaysi yosh davri yoki jinsga ta'luqlilik bilan muomala, o'zaro munosabatlarning shakllanishida o'z ifodasini topadi. Ota-onaning psixologik madaniyati bolaning shaxsiy rivojlanishiga qanday ta'sir qiladi?

Ota-onaning bola bilan qiladigan muloqoti, unga beradigan e'tibori, his-tuyg'ularini ifoda etish usuli bolaning shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi. Masalan:

- Bolada o'ziga bo'lgan ishonch – agar ota-ona bolani eshitib, qo'llab-quvvatlab tursa, bola o'zini qadrlidi deb biladi va bu ishonch uni mustaqil fikrlovchi, faol shaxsga aylantiradi.
- Emotsional barqarorlik – ota-onaning emotsional muvozanati bolaning ham xulq-atvorida aks etadi. Doimiy baqiriq, tanbeh va agressiya bolani tajovuzkor yoki yopiqlikka olib keladi.
- Ijtimoiy ko'nikmalar – bolalar ota-onaning muomala uslubini ko'chiradi. Ular qanday muloqot qilishni, muammolarni qanday hal qilishni ota-onadan o'rganadi.

Yuqoridagilardan ko'rinadiki, psixologik madaniyatli ota-ona farzandining nafaqat akademik yoki jismoniy, balki ijtimoiy-psixologik jihatdan to'laqonli shaxs bo'lib kamol topishiga xizmat qiladi.

Odatda psixologik iqlim deganda emotsional psixologik kayfiyat ham tushuniladi va u oila ishtirokchilarining qadr qimmat orientatsiyasi va axloqiy me'yorlarga va qiziqishlar asosida tarkib topgan o'zaro munosabatlarning hissiy emotsional xolatlarida ifodalanadi. Shu bois, psixologik iqlim quyidagi omillar ta'sirida shakllanadi:

- ijtimoiy-psixologik xususiyatlari majmui;
- ustun va barqaror psixologik kayfiyati;
- munosabatlarning tabiati;

O‘zaro munosabatlar, muomala jarayonlari o‘zaro ta’sirning 4 ko‘rinishda amalga oshiriladi.

1.Ishontirish- bu ma'lum bir fikr mulohaza, tafakkur mahsulini mantiqiy asoslash jarayonidir. Ishontirish odatda shaxsning ratsional va emotsional tomonlarini qamrab oladi. Ishontirish jarayoni ochiq va latent holatlarda o‘zaro bir fikrga kelishdagi iztiroblarda o‘z ifodasini topadi.

2.Psixologik yuqtirish odatda psixik holatlarni (kayfiyat, iztirob, kechinma) idrok qilishda o‘z ifodasini topadi.

3.Taqlid (identifikatsiya) psixologik yuqtirishning bir ko‘rinishi

sifatida boshqalarning psixik xususiyatlari, hatti harakatlari, qiliqlarini takrorlash orqali amalga oshiriladi.

4.Qarshiliksiz ta'sir bir insonning boshqasiga ta'sirining shunday ko‘rinishidirki bunda ta'sirni qabul qiluvchi qarshiliksiz boshqaning so‘zlarida ifodalangan fikri va irodasi ta'siri ostida bo‘lish holatidir. Shunday qilib qarshiliksiz ta'sirning asosiy sharti bir tomondan ta'sir qiluvchining salohiyati va ikkinchi tomondan unga bo‘lgan ishonuvchanlik hisoblanadi. Qarshiliksiz ta'sir insonlarning o‘zaro bir-biriga ta'siri jarayoni bo‘lib u bevosita, bilvosita va ixtiyorsiz ko‘rinishlarda ro‘y beradi.

Qarshiliksiz ta'sir boshqa kishi tomonidan va o‘z-o‘ziga nisbatan amalga oshirilishi mumkin. Qarshiliksiz ta'sir odatda qadriyatlar asosida “Ko‘rsatma”(ustanovka)likka asoslanadi. Aytish joizki, bu ta'sir bolalarda ancha kuchli bo‘ladi. Chunki bolalarda muomalaning identifikatsiya shakli ta'siri juda kuchli namoyon bo‘ladi.

Real muomala va insoniy munosabatlar asosan ishonch, taqlid, yuqtirish va qarshiliksiz ta'sirlar zahirida ro'yobga chiqadi. Aytish joizki, ularni ro'yobga chiqishida anglanmaganlik aktlari(ongsizlik, onghostlik) katta rol o'ynashi shubhasizdir. Insonning bir- biriga o'zaro ta'siri asosida ularning o'zaro bir -biriga bog'liqlik darajasi yotadi. Chunki o'zaro kontakt mobaynida insonda psixologik jarayonlar ro'y berishi to'xtamaydi va ular o'zi bilan o'zi alohida bo'lgandagidan farq qiladi.

Qadriyat yo'nalishlari tizimi hayotiy faoliyatning dasturi sifatida ishlaydi va ma'lum bir shaxs modelini amalga oshirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Qadriyat shaxs va jamiyat, shaxs va madaniyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirning asosiy mexanizmlaridan biridir. Bu pozitsiya madaniyatga gumanistik-aksiologik deb ataladigan yondashuvda markaziy o'rin tutadi, unga ko'ra madaniyat gavdalangan qadriyatlar dunyosi sifatida tushuniladi;. Qadriyatlar - bu tarixiy tajribani o'zida mujassam etgan va bir davr, ma'lum bir jamiyat, butun insoniyat madaniyatining ma'nosini mujassamlashtirgan holda, odamlarning xatti-harakatlarining maqsadlari va me'yorlari haqidagi umumlashtirilgan g'oyalaridir. Bular har bir inson ongida mavjud bo'lgan belgilar bo'lib, ular bilan individual va ijtimoiy guruhlar o'z harakatlarini bog'laydi.

Aytish joizki, jamiyatning har bir a'zosining o'z taqdiri uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishini taqozo etgan ijtimoiy o'zgarishlar jamiyat ongida qadriyat yo'nalishlarining yangi tizimini bosqichma-bosqich qaror toptirishga olib keladi. Hayotga kirib kelayotgan, eski qadriyatlar bilan bog'liq bo'lmagan yoshlar erkin demokratik jamiyat qadriyatlarini to'liq anglay olmadilar. Qadriyat inson uchun u uchun ma'lum bir ahamiyatga ega bo'lgan hamma narsadir. Qadriyat yo'nalishlarining tuzilishi murakkab va heterojen bo'lib, ularning rivojlanish manbalarining ikki xilligi, ular bajaradigan funktsiyalarning xilma-xilligi ular asosidagi mezonlarda farq qiluvchi qiymat shakllanishi modellarining mavjudligini belgilaydi. Qiymatlarning funktsiyalari xilma-xildir. Ular: inson hayotidagi yo'l-yo'riq; ijtimoiy tartibni saqlash

va ijtimoiy nazorat mexanizmi sifatida harakat qilish uchun zarur. Shaxsning qadriyat yo'nalishlari tizimini shakllantirish nuqtai nazaridan eng qizig'i bu kekxa o'smirlikdir. O'smirlik - bu xarakter va shaxsning shakllanishiga ta'sir qiluvchi qiymat yo'nalishlari tizimining jadal shakllanish davri. Qadriyat yo'nalishlarini shakllantirish jarayoni aloqaning sezilarli darajada kengayishi, xulq-atvor, qarashlar va ideallarning turli shakllari bilan to'qnashuvi bilan rag'batlantiriladi.

Har bir jamiyat o'ziga xos qadriyatlarga yo'naltirilgan tuzilishga ega bo'lib, u ushbu madaniyatning o'ziga xosligini aks ettiradi. Tug'ilgan paytdan boshlab bola asta-sekin o'zi haqida, uni o'rab turgan dunyo haqida, unga bo'lgan munosabati haqida tasavvur hosil qiladi. Bola kattalar tomonidan atrofdagi narsalar va hodisalarga baho beradi va shundan so'ng u allaqachon o'z taassurotlari bilan boshqariladi. Baholash me'yorlarini o'zlashtirish kattalar xatti-harakati bilan bog'liqlik asosida yuzaga keladi. Ongli ichki pozitsiyaning rivojlanishi hayot davomida sodir bo'ladi.

Har qanday jamiyatga mansub bo'lgan har bir shaxs, u yoki bu darajada, uni tavsiflovchi barcha qadriyatlar to'plamiga amal qiladi. Ammo shu bilan birga, har bir qadriyatning ahamiyati dastlab hayotda har bir inson uchun har xil pozitsiyani egallaydi. Shaxs dunyoni qadriyatlar prizmasi orqali idrok etadi; ijtimoiy dunyo tabiiy ravishda ijtimoiy qadriyatlar prizmasi orqali qaraladi. Shaxsiy qadriyat yo'nalishlari, boshqa ko'p qiymatli fanlararo ilmiy tushunchalar kabi, turli mualliflarning asarlarida turlicha talqin qilinadi.

Shaxsning ichki dunyosini tevarak-atrofdagi voqelik bilan bog'lab turgan qadriyat yo'nalishlari murakkab ko'p bosqichli ierarxik tizimni tashkil qiladi. Qadriyat yo'nalishlari tizimi shaxsiyat tuzilishining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, uning motivatsion talab doirasi va shaxsiy ma'nolar tizimi o'rtasida chegara pozitsiyasini egallaydi. Shunga ko'ra, shaxsning qiymat yo'nalishlari ikki tomonlama funktsiyalarni bajaradi.

Qadriyat yo'nalishlari shaxs tuzilishining tarkibiy qismlaridan biri sifatida psixologiya, shaxsiyat psixologiyasi va ijtimoiy psixologiya doirasida o'rganiladi.

Shunday qilib, insonning qadriyat yo'nalishlari tizimi inson hayoti davomida o'zgarishsiz qolmaydi. Turli yosh bosqichlarida shaxsning qadriyat yo'nalishlari tizimining rivojlanishining ma'lum jihatlari ma'lum bir chastota bilan birinchi o'ringa chiqadi

Diagnostika va shakllantirish dasturini ishlab chiqish

Tadqiqot ishini amaliy asoslash uchun bir qator diagnostika usullari tanlandi. Ular orasida:

- 1) Rokeach testi "Qiymat yo'nalishlari"
- 2) Shaxsning tashqi va ichki qadriyatlarini o'rganish metodologiyasi.
- 3) "S.S.Bubnov shaxsiyatining qadriyat yo'nalishlarining real tuzilishini diagnostikasi" metodikasi.

Rokeach testi "Qiymat yo'nalishlari" (Leontiev D.A. 2002) qadriyatlar ro'yxatini tartiblashga asoslangan. Ko'pincha, bu usul boshqa usullardan olingan ma'lumotlar bilan qo'llab-quvvatlanadi. M. Rokeach qiymatlarni ikki sinfga ajratdi: terminal va instrumental. Respondentga alifbo tartibida qog'oz varaqlarida yoki kartochkalarda qimmatbaho narsalarning ikkita ro'yxati (har biri 18 ta) taqdim etiladi. Ro'yxatlarda mavzu har bir qiymatga daraja raqamini beradi va kartalarni ahamiyati bo'yicha tartibga soladi. Birinchidan, terminallar to'plami, so'ngra instrumental to'plami taqdim etiladi

Qiymatlar. Quyidagi ko'rsatma berilgan: "Endi sizga 18 ta qimmatli kartalar to'plami taqdim etiladi. Sizning vazifangiz ularni hayotingizda sizni boshqaradigan printsiplar sifatida siz uchun muhimligi bo'yicha tartiblashdir. Jadvalni diqqat bilan o'rganing va siz uchun eng muhim bo'lgan qiymatni tanlab, uni birinchi o'ringa qo'ying. Keyin ikkinchi eng muhim qiymatni tanlang va uni birinchisining yoniga qo'ying.

Keyin qolgan barcha qiymatlar bilan ham xuddi shunday qiling. Eng muhimi oxirgi bo'lib qoladi va 18-o'rinni egallaydi. Sekin, o'ylab ishlang. Yakuniy natija sizning haqiqiy pozitsiyangizni aks ettirishi kerak."

Qadriyatlar ierarxiyasini tahlil qilib, ularni turli sabablarga ko'ra sub'ektlar bo'yicha mazmunli bloklarga guruhlashga e'tibor berish kerak. Masalan, "konkret" va "mavhum" qadriyatlar, kasbiy o'zini o'zi anglash va shaxsiy hayot qadriyatlari va boshqalar ajralib turadi. Instrumental qadriyatlarni axloqiy qadriyatlar, aloqa qadriyatlari, biznes qadriyatlariga guruhlash mumkin; individualistik va konformistik qadriyatlar, altruistik qadriyatlar; o'z-o'zini tasdiqlash qadriyatlari va boshqalarni qabul qilish qadriyatlari va boshqalar. . Bular shaxsning qiymat yo'nalishlari tizimini sub'ektiv tuzilishning barcha imkoniyatlaridan uzoqdir. Psixolog individual naqshni ushlashga harakat qilishi kerak. Agar bitta naqshni aniqlashning iloji bo'lmasa, respondentda qadriyatlar tizimi shakllanmagan yoki hatto javoblarning nosamimiyligi bor deb taxmin qilish mumkin.

Shaxsning tashqi va ichki qadriyatlarini o'rganish metodologiyasi

Uning mualliflari O.I.Motkov va T.A.Ognevadir. Metodologiyaning maqsadi - shaxsning qadriyat yo'nalishlarining ahamiyati va amalga oshirilishi darajasini, ularning individual va guruh tuzilishini, qarama-qarshilik va atribut atributini, ularni amalga oshirish sabablarini o'rganish. Metodika ikkita vazifadan iborat. Vazifa №1: unga quyidagi ko'rsatma beriladi: "Iltimos, hayotingizning mumkin bo'lgan qadriyatlarining ahamiyati va amalga oshirish darajasini 5 balli tizimda baholang: birinchi navbatda, siz qiymatning ahamiyatini baholaysiz (xarakteristikasi), uning oldiga raqam qo'yib, vergul bilan ajratilgan raqamni qo'ying, bu qiymatga mos keladi, lekin uni amalga oshirish nuqtai nazaridan. 1 - umuman ahamiyatli emas, 2 - amalda ahamiyatli emas, 3 - o'rtacha darajada muhim, 4 - muhim, 5 - juda muhim. 2-topshiriq, ushbu topshiriq bo'yicha quyidagi ko'rsatma berilgan: "Iltimos, o'z qadriyatlaringizni amalga oshirishga turli sabablarning ta'sir darajasini 5 balli tizimda baholang. 1- umuman ta'siri yo'q, 2- ta'siri yo'q, 3- o'rtacha darajada ta'sir qiladi, 4- ta'sir qiladi,

lekin unchalik emas, 5- juda ta'sir qiladi. Birinchi vazifada ishlov berishda tashqi va ichki qiymat yo'nalishlarining ahamiyati va amalga oshirish darajasi ko'rib chiqiladi. Ikkinchi vazifada barcha qiymat yo'nalishlarining ahamiyati va amalga oshirilishi o'rtasidagi farq ko'rib chiqiladi.

Butun metodologiyaga asoslanib, quyidagi xulosaga kelish mumkin: 8-sinf o'quvchilari, terminal qadriyatlarni taqsimlash, erkinlik, mustaqillik, shuningdek, sog'liq va o'z ehtiyojlarini qondirishga e'tibor berishadi, shu bilan o'smirlik davriga xos bo'lgan egosentrik pozitsiyani namoyon etadilar. kattalardan ajralib turish, o'z ehtiyojlarini aniq himoya qilish. Instrumental qadriyatlarni tarqatish orqali o'quvchilar ular uchun eng muhimi mustaqil, qat'iy harakat qilish, o'z fikr va qarashlarini jasorat bilan himoya qilish qobiliyati ekanligini aniq ko'rsatib beradi, lekin ayni paytda boshqalarga, xususan, qarindoshlarga nisbatan sezgir va g'amxo'rlik qiladi.

Yuqoridagilardan quyidagi xulosalar chiqarish mumkin:

1. Diagnostika dasturini amalga oshirish jarayonida o'smirlar barcha qadriyatlar ichida birinchi o'ringa instrumental qadriyatlar, xususan mustaqillik, keyingi o'rinlarni esa terminal qadriyatlar egallashi aniqlandi; lekin shu bilan birga, birinchi o'rinlarni egallagan barcha qadriyatlarni amalga oshirish mumkin emas. Bundan tashqari, barcha usullarda ushbu yosh bosqichida o'smirlarning holati birinchi o'rinda turishi va barcha parametrlarni taqqoslashda muhimroq ekanligi aniqlandi.

2. Formativ eksperiment dasturi muvaffaqiyatli yakunlandi va taqdim etilgan ishga kiritildi. Usullarni amalga oshirish jarayonida guruhda dinamika bo'ldi, o'zgarishlar bo'ldi.

3. Nazorat bosqichidan so'ng quyidagi natijalar aniqlandi: o'smirlarning holati barcha tadqiqotlarda etakchi mezon bo'lib qoldi, biroq ayni paytda terminal va instrumental qiymatlar ko'rsatkichlari tenglashdi, ular deyarli teng bo'ldi.

4. Olingan natijalar va ma'lumotlarga asoslanib aytishimiz mumkinki, maqsad amalga oshirildi, vazifalar hal qilindi va amaliyotda foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rubinshteyn S.L. Umumiy psixologiya asoslari.- Sankt-Peterburg, 2000 y.
2. Shevandrin N.I. Psixodiagnostika, korreksiya va shaxsni rivojlantirish: Qo'llanma universitet talabalari uchun - M.: VLADOS, 2001-512s.
3. Katta psixologik lug'at./tahrir B.G.Meshcheryakov, V.P. Zinchenko.- SPb., 2000 yil.
4. Sidorenko E.V. Psixologiyada matematik ishlov berish usullari.- Sankt-Peterburg: Rech.- 2007.-350-yillar.
5. Slotina T.V. Shaxs psixologiyasi: o'quv qo'llanma - Sankt-Peterburg: Pyotr, 2008.